

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 46., BR. 3., 81.–120., ZAGREB, VELJAČA 1999.

ZABLUDE O ISTOČNOHERCEGOVAČKIM GOVORIMA KAO DIJALEKATNOJ OSNOVICI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA

(Svršetak)

Mario Grčević

Upravo zbog te Karadžićeve, uvjetno rečeno obazrivosti, zbog napadaja srpske strane na njega i odrješitih velikosrpskih slavističkih teza, ilirci Karadžića s pravom nisu smatrali nekim važnim neprijateljem. Dok se je Karadžić 30-ih godina čak suzdržavao s iznošenjem negativnih kritika prema ilirskome pokretu, ondašnji srpski vodeći krugovi napadali su ilirce i pozivajući se na Dobrovskoga i njegove kolege, a ne na Karadžića, govorili o “Srbima” i “srpskome” čak i onda kada su imali na umu cijelu južnoslavensku zajednicu. Ideolozima panslavizma, a ne Karadžiću, možemo dakle zahvaliti što se je u Srba proširilo uvjerenje da su neka vrsta “nadnaroda” s višim pravom postojanja od svojih susjeda.³⁷ Time ne želim reći da velikosrpski nacionalizam nije nastao pod utjecajem različitih čimbenika, već, ako se održi mišljenje da su na njegov nastanak jedan odlučujući utjecaj odigrale i jeziko-

37 Postoje naravno i one starije “jezikoslovne” velikosrpske izjave čiji nastanak vjerojatno nije uvjetovan slavističkim utjecajem (npr. Obradovićeve iz 1783. godine), no one pripadaju jednom drugom vremenu i surječju. Ako bismo ih pokušali sagledavati u izravnoj svezi s postankom velikosrpske ideologije, morali bismo i Vitezovića sagledavati u izravnoj svezi s A. Starčevićem, a pitanje koliko bi to bilo opravdano, ovdje nije potrebno komentirati.

slovne zablude i filološka podmetanja, da njihovo stvaranje i ključno širenje među Srbima ne može biti pripisano prvenstveno Karadžiću, nego slavistici i ondašnjim ideolozima panslavizma. Karadžić je bio samo jedan od izvršitelja njihova programa, a njegova velikosrpska stajališta nisu bila ni nova ni posebna, već, kad ih sagledamo o surječju onovremenih mišljenja srpske javnosti i općih slavističkih uvjerenja, ni u čemu izvan prosjeka.³⁸

Kad uzmemo u obzir sve što je ovdje navedeno i ono na što sam upozorio u člancima "Zašto slavistika nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika?" i "Karadžićevi pogledi o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju", preostaje nam da se upitamo da li je Karadžić tijekom 30-ih godina možda ipak došao do nekih osnovnih spoznaja o čakavštini i barem malo, pa i nesvjesno, usmenom ili rukopisnom predajom utjecao na nastanak teze o čakavskome kao "hrvatskome", a štokavštini kao "srpskome" jeziku. Uzmemo li npr. u obzir da Karadžić Istru ne navodi kao srpsko govorno područje i da se u njegovim rukopisnim bilješkama nalaze spomeni "čakavaca" koji su možda nastali već 1838. godine, mogli bismo pomisliti da je tako. No naziv "čakavci", neke čakavske govorne osobine i podatak da čakavci "uz more od Trsta do Albanije i po adrijičkim otocima stanuju", navedeni su već 1837. godine u *Danici*, pa Karadžićev rukopisni spomen čakavaca iz 1838., ako je uopće napisan te godine,³⁹ ne predstavlja baš ništa posebno ni revolucionarno. Šafařík je pak već 1837. istaknuo, pored svih svojih nedosljednosti, da se zna da slavensko pučanstvo u Istri prema svojem jeziku pripada starim Hrvatima.⁴⁰ Sam Karadžić je, dok mu Šafaříkove *Starožitnosti* još nisu bile poznate, jezik Istre smatrao

38 I I. Pilar je već 1918. godine, razmišljajući o nastanku suvremenoga velikosrpskoga nacionalizma, upozorio da se Šafařík u svojim djelima poziva na Dobrovškoga, a budući da se i Srbi rado na njega pozivaju, smatrao je, da tu postoji neka veza. S radovima J. Dobrovškoga na žalost se nije mogao podrobnije pozabaviti zbog tehničkih razloga. Usp. L. v. Südländ, *Južnoslavensko pitanje*, 1943., str. 190.

39 Mirjana Strčić upozorava na vjerojatnost da su dotične Karadžićeve bilješke (ili njihov dio) nastale tek kasnije. Karadžić, objašnjava Strčić, do podataka o mjestima koja navodi u tim bilješkama osobno nije mogao doći 1838. godine jer tada nije prošao kroz njih (usp. M. Strčić, "Vuk, Istra i Kvarnersko primorje", *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 17., Beograd, 1987. str. 47.–56., str. 48.). Dok sam pisao članak "Karadžićeva gledišta o hrvatskome jeziku u slavističkome okružju", navedeni članak M. Strčić nije mi bio poznat. Unatoč tomu, još jednom mogu ponoviti da će se konačan sud o Karadžićevim dotičnim rukopisnim bilješkama moći donijeti tek nakon iscrpne provjere njihova sadržaja. Na temelju onoga što je zapazila M. Strčić, morat će se pri toj provjeri bilježaka ispitati jesu li, i ako jesu, koje, uopće nastale 1838. godine, a koje kasnije.

40 "Ze dnešnj slovanské obyvatelstwo Istrie podlé nářečj ke dřevnim Chorwatům přináležj, wůbec známo gest:." P. J. Šafařík, *Slovanské Starožitnosti*, Praha, 1837., str. 680.

mješavinom srpskoga i slovenskoga, a 1839. godine, kada je na temelju tuđih izjava i vlastitoga dijalektološkoga materijala mogao krenuti korak dalje i razdijeliti štokavštinu i čakavštinu, ostao je pri starim, tradicionalnim shvaćanjima. Dok se je Karadžić putujući 1841. godine Dalmacijom čudio što čakavci svoj jezik ne zovu "srpskim", 20. 3. 1841. godine objavljuje se u *Danici* da "suvozemni Dalmatin oliti Vlah" čistije i ljepše riječi izgovara nego narod na otocima, koji je, piše, "Härvatskog porekla".⁴¹ 1842. godine, i to nakon izlaska Šafaříkova *Narodopisa* u kojem je podjela čakavštine i štokavštine na "hrvatski" i "srpski" zadobila već poprilično jasan oblik, javlja se i Đuričić i spominje da je Karadžić već 1838. godine došao do tih odnosno do sličnih spoznaja. Razmišljajući o tome svemu 1849. godine, Karadžić izjavljuje da je članak "Srbi svi i svuda" napisao čak već 1836. godine, što znači da je već u to vrijeme raspolagao sa svim onim spoznajama o čakavštini i štokavštini do kojih su se jezikoslovci tijekom 40-ih godina probili mukotrpnim radom. No nije problem u tome što je Karadžić lagao, već u tome što je znanost te laži prihvatila i svoje djelovanje utemeljila na njima.

40-ih godina Karadžić se glede pitanja čakavštine i štokavštine još uvijek koleba i vrluda. Mislim stoga da se nije snašao i da nije dobro procijenio nove razvojne smjernice u ondašnjem jezikoslovlju i da nije pravovremeno procijenio kakav će utjecaj one odigrati na mišljenje o jezičnoj i nacionalnoj podjeli Hrvata i Srba. Karadžiću se je vjerojatno ionako više svidjelo da kolijevka pismenosti na Jadranu i dalje ostane "srpska", nego da ju se zbog malih jezičnih posebnosti proglasi "hrvatskom". To znači, da je i došao do nekih spoznaja o jezičnoj zasebnosti čakavaca, u njegovu interesu nije bilo da forsira njihovo odvajanje. Tek u onom trenutku kada se je i Miklošič odlučio postati pobornikom teze o čakavcima=Hrvatima, a štokavcima=Srbima, i Karadžić joj se u potpunosti priklanja. U trenutku burnih povijesnih promjena, 1849. godine, Karadžić Hrvatima nudi da postanu "Srbi", dobro znajući da čakavci kao zasebna političko-nacionalna cjelina ne postoje ni da se kao takva ne bi ni mogla održati. Srbima istovremeno opet nudi da preuzmu "srpski jezik" "braće zakona Rimskog". Godinu dana nakon toga, ne igrom slučajeva ponovno zajedno s Miklošićem, Karadžić se sastaje s Hrvatima i potpisuje tzv. *Bečki dogovor*.⁴²

41 "U nĕkih krajih govori se »rekao sam« u inima »reko sam« i »reka sam«.[.] Narod na otocima, budući Härvatskog porekla ²⁶⁾ [u primjedbi: poreklo, origine] uzĕuvao je puno više staro-slovinskih rĕĕih, gramatiĕkih formih, i staru slavensku prozodiu, nego tako nazvani Vlasi.", [B. Petranović] *Danica ilirska*, 12., 1841., str. 47. Taj je ĕlanak objavljen i u *Zori Dalmatinskoj* 1845. godine. Usp. br. 32., str. 250.–254., str. 251.

42 O tome kako i zašto je došlo do potpisivanja *Beĕkog dogovora*, znanost još nije dala zakljuĕne odgovore.

Zbog naturivanja njima strane književnojezične osnove, u srpskim se je redovima na Karadžićevo filološko djelovanje reagiralo prvotno s nerazumijevanjem i s alergijom, a u hrvatskim se je redovima pak na Karadžićev rad gledalo uglavno sa simpatijama. (Ilirce je smetalo to što Karadžić jezik svojih djela nije nazivao ilirskim imenom.) U političkome je smislu Karadžić, uzor hrvatskih vukovaca, igrom slučajeva počeo sloviti kao ključni neprijatelj hrvatstva, a u filološkome smislu jednim od ponajboljih nastavljača starije hrvatske književnojezične tradicije. Hrvatskim je vukovcima potkraj 19. stoljeća činjenično stanje bilo dobro poznato pa Karadžića nisu shvaćali kao neprijatelja.⁴³

Vratimo se sada pitanju kako je nastala krilatica o istočnohercegovačkim govorima kao osnovici hrvatskoga književnog jezika. Kao naziv za novoštokavske ijekavske govore upotrebljavali su se u 19. i 20. stoljeću različiti izrazi, među ostalim i izraz "hercegovački". Prvi ga je upotrijebio Karadžić, i to na taj način da je sve ijekavske govore (u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji) izdvojio i nazvao "(h)ercegovačkima. Takva upotreba izraza "hercegovački" već je u 19. stoljeću prouzročila neke zabune odnosno omogućila donošenje izjava koje su kasnije krivo tumačene. Primjerice, Đ. Šurmin u svojoj *Povjesti književnosti* upotrebljava ga istoznačno s izrazom "ijekavsko narječje" i kaže da Karadžić štokavsko narječje dijeli u ikavsko, ekavsko i ijekavsko, a da sam piše "hercegovačkim narječjem".⁴⁴ Na drugome mjestu objašnjava, odnoseći se na ijekavsku sastavnicu štokavskih govora, da su se i ilirci odlučili "za hercegovačko narječje premda su u početku pisali svaki svo-

43 Braneći se pred napadajima svoje duhovne djece i dokazujući srpskoj javnosti svoje zasluge za širenje srpskih jezikoslovnopolitičkih interesa, Pavle Ivić kao svoju zadnju "zaslugu" navodi da je napisao detaljnu kritiku knjige hrvatskog propagandiste Grčevića te da je u njoj pokazao "apsurdnost njegove teorije da je Vuk Srbima nametnuo hrvatski književni jezik" (usp. *Demokratija*, 12./13. 9. 1998.). Nepobitna je činjenica da se je Karadžić pri izgradnji svojega književnojezičnog izričaja oslanjao na radove svojih hrvatskih prethodnika i da je pozivao Srbe da odbace slavenosrpski tip književnog jezika te da preuzmu onaj kojim se "braća zakona Rimskoga" služe već stoljećima. Nepobitna je činjenica i to da su mnogi suvremeni jezikoslovci, umjesto da i tome malo razmisle, svoju energiju trošili samo na dokazivanje kako su Hrvati od Srba "preuzeli" jezik. Da se to pitanje može i mora sagledavati drugačije, uopće ih nije zanimalo. Tim povodom još jednom želim istaknuti da nemam namjeru raspirivati srpsko-hrvatske jezikoslovne sporove niti postati pobornikom teze da su Srbi "ukrali" hrvatski književni jezik, već da smatram svojom znanstvenom dužnosti govoriti o svim pitanjima koja se postavljaju u određenom surječju, bez obzira na to komu se ona sviđaju ili ne, pa tako i o onim pitanjima koja su Ivić i njemu slični do sada najradije prešućivali.

44 Đ. Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898., str. 264.

jim domaćim govorom.”⁴⁵ Nakon što se je počela širiti suvremena krilatica o tome da se hrvatski književni jezik temelji na istočnohercegovačkim govorima, izjave kao ta Šurminova shvaćane su na pogrješan način, naime kao da kazuju da su ilirci odbacili svoje domaće govore i preuzeli Karadžićev “ijekavski hercegovački” (istočnohercegovački) kao svoj novi književni jezik.

Pošto se je hrvatski književni jezik djelovanjem vukovaca, kojima je Maretić bio na čelu, krajem 19. i početkom 20. stoljeća u nekim točkama približio Karadžićevu jeziku i pošto su vukovci i u 20. stoljeću Karadžićev jezik nastavili proglašavati uzoritim, udaren je jedan od glavnih temelja na kojima je počela nastajati teza da dijalekatnu osnovicu hrvatskog književnoga jezika čine istočnohercegovački govori. M. Samardžija objašnjava zašto i kako:

Uvjerenje vukovaca da je Karadžić u svojim djelima, napose u zbkama djela usmene narodne književnosti, vjerno zabilježio jezik svoga zavičaja, zajedno s ponešto zakašnjelom romantičarskom slabosti spram folklornoga, pogodovalo je nastanku ideala zvanoga “čist narodni jezik” preko kojega je Istočna Hercegovina, daljnji jezični zavičaj Karadžićev, proglašena “srpsko-hrvatskom Toskanom” kojoj su se mnogi oduševljeno divili, iako su je tek rijetki, poput Ivana Broza i Milana Rešetara, upoznali i poznavali.⁴⁶

Unatoč tomu, vukovci su bili oprezni prilikom opisivanja dijalekatne osnovice hrvatskoga književnog jezika. Oni su bili svjesni toga da se ona ne može poistovjetiti s jezikom Karadžićeva zavičaja. To se vidi i na tome kako Tomislav Maretić, vodeći hrvatski vukovac, u svojoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* opisuje štokavsko narječje u njegovoj funkciji dijalekatne osnovice. Sam izbor štokavskoga narječja Maretić objašnjava njegovom “geografičkom rasprostranjenosti”, “mnoštvom naroda” koji njime govori i time “što je umjetna književnost, koja je njime prošavših vijekova napisata, svojim obiljem i vrijednošću mnogo znatnija i od čakavske i od kajkavske stare književnosti [...]” (pri tome navodi i narodnu štokavsku književnost)⁴⁷ Maretić objašnjava da to narječje nije jedinstveno, no da je u njemu “središnji govor (“hercegovački”)” najrašireniji. On spominje da je taj govor zbog svoje rasprostranjenosti “kao od prirode određen, da bude književni jezik”. On zna da mu ne pripadaju svi ijekavski govori i upućuje na to da ga se ponegdje neopravdano naziva “hercegovačkim”. Budući da ga je po Maretiću

45 Đ. Šurmin, n. dj., str. 154.

46 M. Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, 1997., str. 116.–117.

47 T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1931., str. 7.–9.

u duhu narodnoga jezika najpravičnije upotrebljavao Karadžić, on svoju slovnici temelji uglavnom na jeziku njegovih radova.⁴⁸

Teza o istočnohercegovačkoj osnovici hrvatskoga književnog jezika počela se je sustavno širiti tek 1956. godine kada je Pavle Ivić u svojoj knjizi *Dijalektologija srpskohrvatskoga jezika* izrazom "istočnohercegovački" prestao nazivati samo govore istočne Hercegovine i uže okolice i njime obuhvatio sve novoštokavske ijekavske pa i neke druge govore. Pošto je proširio značenje izraza "istočnohercegovački" odnosno staromu Karadžićevu izrazu "hercegovački" podario novo naličje, poglavlju u svojoj knjizi u kojem govori uglavnom o starijem hrvatskome književnojezičnome razvoju, daje Ivić sljedeći naslov: "Istočnohercegovački dijalekat kao osnovica književnog jezika". U tome poglavlju objašnjava da se je u Dubrovniku krajem 15. i početkom 16. stoljeća oblikovao novi književni jezik. Iza spomena o tome kako je u XVII. stoljeću Matija Divković razvio živu književnu djelatnost, svoje izlaganje o istočnohercegovačkoj podlozi književnog jezika nastavlja navodima o Vuku Stefanoviću Karadžiću i o tome kako su Hrvati u 19. stoljeću "usvojili štokavsko narečje kao osnovicu književnog jezika" i preuzeli "vukovsku osnovicu štokavskog južnog narečja".⁴⁹

Iako su suvremeni jezikoslovci Ivićev "istočnohercegovački" prihvatili u značenju "novoštokavski ijekavski govori", taj izraz ni u njihovim radovima nije izgubio svoje staro značenje i konotacije koje su uz njega bile vezane. Pošto je pored toga značenje izraza "istočnohercegovački" u njegovu širem smislu naknadno modificirano i pošto su ga mnogi jezikoslovci nastavili upotrebljavati uglavnom kao naziv za Karadžićev jezik, njegovo se je lingvističko značenje potpuno zamutilo. Pitanju da li je sporna teza o dijalektnoj osnovici hrvatskoga književnoga jezika osnovana, stoga nema smisla pristupati sa stajališta lingvističke metodike sve dok se ne razjasni koji bi to dijalektološki i književnojezični materijal u dotičnoj analizi trebao biti upotrijebljen.

Budući da Ivićev "istočnohercegovački", gledano dijakronijski, nije ništa drugo nego Karadžićev "hercegovački" odjenut u novo ruho i učinjen prihvatljivim za znanstvenu uporabu time što mu je Ivić podario nazoviznanstvenu notu, krajem 50-ih godina više se nije moglo prepoznati gdje je spornoj tezi o

48 Poznato je da Mareticevi normativni prijedlozi koji nisu bili u skladu s hrvatskom tradicijom, uglavnom nisu prihvaćeni. Usp. npr. mnogobrojne odbačene Mareticeve "savjete" u njegovu djelu *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, Zagreb, 1924. Uzgred rečeno, na primjeru te Mareticeve knjige vidi se da se je on oslanjao i na starija štokavska hrvatska djela ako je smatrao da su napisana onako "kako je narod govorio".

49 P. Ivić, n. dj., str. 145.–147.

istočnohercegovačkoj dijalekatnoj osnovici hrvatskoga književnog jezika glava, a gdje rep. Pored toga, oni koji su od Ivića preuzeli izraz "istočnohercegovački" u njegovu novome značenju, tim su preuzimanjem neizravno potvrdili da se slažu i s postavkama na temelju kojih je Ivić odredio to značenje. Zahvaljujući tomu svemu, taj je na prvi pogled neugledan izraz postao jednim od onih čimbenika zbog kojih su mnogi jezikoslovci početak razvoja suvremenoga hrvatskoga književnog jezika i dalje nastavili sagledavati u svezi s radom Vuka Stefanovića Karadžića i nastavili ili čak započeli vjerovati da je hrvatski književni jezik nekakav iscjedak srpskoga jezika. Potvrde za to mogli su naći (i) u Ivićevoj *Dijalektologiji* koju su i hrvatski jezikoslovci svojevremeno ocjenjivali s najvećim pohvalama.

Da Ivić nije proveo spomenutu preobliku značenja izraza "istočnohercegovački", taj se izraz danas vjerojatno ne bi pojavljivao u opisima dijalekatne osnovice hrvatskoga književnog jezika. Znanstvenici su naime već odavno počeli uviđati da stariji izraz "hercegovački" nije pogodan za uporabu u ozbiljnim dijalektološkim radovima, a najkasnije 60-ih godina su pak u potpunosti uvidjeli i to da se govori istočne Hercegovine od "književnog jezika ijekavskog izgovora" mnogo više razlikuju nego što se je to vjerovalo.⁵⁰

Pokazat ću sada na koji su način za Ivića dubrovačka i Divkovićevo istočnobosanska štokavština postale sastavni dio Ivićevih "istočnohercegovačkih govora". Osim što kaže da je "talas migracija iz hercegovačkih centara zapljusnuo i istočnobosansku oblast",⁵¹ Ivić ne objašnjava zašto istočnobosanske govore uvrštava u istočnohercegovačke. Budući da je znao da oni prema njegovim lingvističkim kriterijima ne ulaze u istočnohercegovački sastav,⁵² i sam napominje da će buduća dijalektološka ispitivanja omogućiti njihovo izdvajanje.⁵³ Sličan je slučaj i s dubrovačkom štokavštinom. Već u tzv. predmigracijskome razdoblju ona je mnogim osobinama vezana uz čakavske govore, a od vremena kada su glavna istočnohercegovačka naseljavanja navodno započela, u dubrovačkome se ne provode inovacije koje se provode u govorima istočnih Hercegovaca, a provode se takve inovacije koje ga od njih udaljuju. Što se tiče naglasnog sustava i refleksa staroga jata, vidljivo je da se on u Dubrovniku nije razvijao onako kako se je razvijao u istočnoj Hercegovini.⁵⁴ Na temelju takvih činjenica P. Ivić dolazi do sljedećeg zaključka: "Govori Dubrovačkog Primorja

50 Usp. A. Peco, *Govor istočne Hercegovine*, str. 25.

51 P. Ivić, n. dj., str. 144.

52 Osnovni kriteriji prema kojima Ivić određuje istočnohercegovačke govore su novoštokavski naglasni sustav i ijekavski refleks staroga jata.

53 Usp. P. Ivić, n. dj., str. 141. Usp. također D. Brozović, "O problemu ijekavskočakavskog (istočnobosanskog) dijalekta", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 2., Zagreb, 1966., str. 119.–208.

izdvajaju se vrlo izrazitim crtama od svoga hercegovačkog zaleda.”⁵⁵ Te su crte prema Iviću (pogotovo što se tiče naglaska) čak takve da strogo uzevši, govori Dubrovačkog primorja uopće ne ulaze u sastav “istočnohercegovačkog dijalekta”.⁵⁶ No Ivić ih ipak uvrštava u istočnohercegovačke govore. Zašto? Sudeći prema podacima koje navodi, očigledno samo zato što prema njegovu mišljenju u “Dubrovačkom Primorju takođe dominiraju istočnohercegovački došljaci, uglavnom katolici ili pokatoličeni”.⁵⁷

Da su dubrovački i istočnohercegovački srodni, sasvim je jasno zato što su obje jedinice štokavske i (i)jekavske. No ako istočnohercegovačke govore odredimo prema osobinama govora istočne Hercegovine, onda dubrovački u njih ne ulaze, a ako pak ocijenimo da nam je potrebna cjelina koja obuhvaća jednu i drugu jedinicu, onda nema opravdanja dubrovačku štokavštinu nazvati istočnohercegovačkom.

Iako bi se dakle s obzirom na prirodu Ivićeve knjige moglo očekivati da će tezu o “istočnohercegovačkoj” pripadnosti Dubrovnika dokazivati jezičnim podacima, on to, kao što sam pokazao, ne čini, već ju pokušava dokazati upitnim tezama o “migracionim talasima” “snažnog, izdržljivog i veoma pokretnog stočarskog stanovništva”⁵⁸ koje se je širilo “na različite strane” te tako “zapljuskivalo” i “preplavljivalo” i Dubrovnik.

Na prvi se pogled može učiniti da se Ivić nije snašao u tumačenju teorija o čakavskome ili štokavskome dubrovačkome supstratu te da se nije snašao ni u zbrci nazivoslovne tradicije u kojoj se izraz “hercegovački” (u inačnim značenjima) upotrebljava već od 19. stoljeća. No kad se točnije promotri njegova upotreba tog izraza, vidi se da ona nije plod nesigurnosti, već dalekosežne promišljenosti kojom vješto i učinkovito širi misao o tome da je među ostalim i Dubrovnik koloniziran Srbima. Svoju djelatnost na tome polju Ivić je okrunio usporedbom Dubrovnika s Hong Kongom. On je, postavljajući tu usporedbu, vjerojatno znao da je vraćanje Hong Konga kineskoj matici neupitno i samo pitanje vremena i načina.⁵⁹

54 Usp. P. Ivić, n. dj., str. 138.–143.; D. Brozović, “O jednom problemu naše historijske dijalektologije – stara ikavsko-ijekavska granica”, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 4.–5., Novi Sad, 1961.–1962., str. 50.–57.; A. Belić, *Oko našeg književnog jezika*, Beograd, 1951., str. 194.

55 P. Ivić, n. dj., str. 138.

56 Usp. P. Ivić, n. dj., str. 141. Usp. također Pecinu usporedbu istočnohercegovačke i dubrovačke štokavštine i zaključak da one “ne čine jednu cjelinu” (A. Peco, *Govor istočne Hercegovine*, str. 23.).

57 P. Ivić, n. dj., str. 47.

58 Usp. P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika*, str. 142.

Dok se je za ijekavske govore istočne Bosne zbog njihovih staroštokavskih osobina ipak prihvatilo da ih ne treba uključivati u istočnohercegovačku skupinu,⁶⁰ ostale neistočnohercegovačke govore, za koje je to predložio Ivić, mnogi su jezikoslovci nastavili nazivati "istočnohercegovačkima". To je bilo popraćeno širenjem uvjerenja da su i sve novoštokavske inovacije u neistočnohercegovačkim govorima rezultat utjecaja istočnohercegovačkih migracija, čime se je počeo stvarati dojam da su i ti govori na neki način "istočnohercegovizirani".⁶¹ U skladu s time neki su pojedinci počeli i naziv "novoštokavske inovacije" zamjenjivati s "istočnohercegovačke inovacije".

Pažljivim iščitavanjem radova pojedinih dijalektologa vidjet ćemo da su oni bili svjesni tih razvoja i da su na mnogim mjestima u okvirima postojećih mogućnosti uporno ispravljali krive predodžbe. U tome su se poslu istaknuli, da ovdje navedem samo dvojicu, D. Brozović i A. Peco. Primjerice, Pecine analize i zaključak da novoštokavske impulse u ikavskošćakavskim govorima zapadne Bosne "nikako nisu mogli dati ijekavski doseljenici",⁶² znatno su poljuljali predodžbe o razvoju štokavštine na tim prostorima. Brozovićeve reakcije na neprihvatljive Ivićeve insinucije i Brozovićeve napomene u kojima razjašnjava da se novoštokavske i ijekavske inovacije u pojedinim "neistočnohercegovačkim" govorima mogu i moraju tumačiti autohtonim razvojem, a ne migracijskim nanosima, nije potrebno posebno navoditi jer su dobro poznate, no treba spomenuti i to da Brozovićeve zasluge na tome polju ne možemo točno ocijeniti ako uzmemo u obzir samo neke njegove radove koji su nastali pod posebnim okolnostima. O Brozovićevim ćemo zaslugama na tome polju moći stoga donijeti pravi sud tek kad njegovo djelovanje sagledamo komplementarno i u usporedbi sa svojevremenim djelovanjem drugih jezikoslovaca.

59 Iako su nacionalno-patriotske implikacije u mnogim dijalektološkim radovima dobro prikrivene, one u njima zauzimaju važno mjesto i imaju dug razvojni kontinuitet čijemu bi cjelokupnom predstavljanju trebalo posvetiti poseban prilog.

60 U svome dijalekatnome zemljovidu u knjizi *Srpski narod i njegov jezik* Ivić istočnobosanske govore naziva "ostatcima istočnobosanskog govora". Iako je na prvi pogled riječ "ostatci" sasvim nepotrebna, ona ima važnu funkciju ako ju sagledamo u sustavu teza o teritorijalnim i jezičnim istočnohercegovačkim kolonizacijama.

61 Novoštokavski ikavski govori predstavljaju u tome surječju poseban problem. Zanimljivo je da u njihovu slučaju jezikoslovci koji govore o apstraktnome istočnohercegovačkome nisu pokušali uskladiti svoje nazivlje i nazvati ih "zapadnohercegovačkima".

62 A. Peco, "Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*. 1., Sarajevo, 1975., str. 1.–264., str. 47.

Iako je Ivićeva istočnohercegovačka krilatica naišla na odličan odjek i preuzimana i ponavljana na različite načine, u literaturi u kojoj se pojavljuje nije baš svugdje jasno da li se radi o njezinu ponavljanju ili pak o izjavama koje su nastale pod utjecajem starije tradicije uporabe izraza "hercegovački ijekavski". Npr., nije sasvim jasno čime je Ljudevit Jonke bio potaknut kada je u svojoj knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi* napisao da su "ijekavski hercegovački govori" i "ekavski vojvođansko-šumadijski" postali podloga na kojoj se je razvio književni jezik u Hrvata i Srba.⁶³ Time da srpsku dijalekatnu podlogu opisuje toponimijski (šumadijsko-vojvođanski), stvara dojam da se izraz "ijekavski hercegovački", kojim označuje podlogu hrvatskoga književnog jezika, odnosi na govore istočne Hercegovine. Istočna je Hercegovina, nasuprot zapadnoj Hercegovini, uglavnom ijekavska. Iako je Jonke sigurno znao da postavljanje takve sveze nije opravdano, mnogi njegovi čitatelji to sigurno nisu znali, i to zbog međusobne sličnosti hrvatskoga književnog jezika i istočnohercegovačkih govora, a koliko malo pojam "sličnost" u tome slučaju znači, vidi se na tome što bi jedan pretpostavljeni ikavski novoštokavski književni jezik preuzimanjem refleksa staroga jata iz nekog nenovoštokavskog ijekavskog govora postao najbliži istočnohercegovačkim govorima, a da s njima u smislu dijalekatne osnovice nema baš nikakve veze.

Pošto se sporna "istočnohercegovačka" krilatica dakle nije temeljila na konkretnim indicijama već na iluzijama, tradicijom prenošenom vjerovanju jezičnopolitičkim vizijama i podmetanjima, ona je postala jednom od onih "činjenica" u "serbokroatistici" za koju se je znalo da s njome nešto nije u redu pa ju se stoga, pogotovo u kroatističkim redovima, počelo izbjegavati. Oni koji su svojevremeno vjerojatno znali kako i zašto je nastala, bavili su se drugim pitanjima i osporavali su ju, ako uopće, tek neizravno. Zahvaljujući tomu sve- mu, pustila je tako duboko korijenje da danas opet oživljava i da čak suvremeni istaknuti kroatisti, i to s najboljim namjerama, reagiraju s nerazumijevanjem kad ju netko ne prihvati. Ti jezikoslovci danas lansiraju izjave o svezi istočnohercegovačkih govora i hrvatskoga književnog jezika i pri tome zbog mnogobrojnih nejasnoća i kontradikcija čitateljima prepuštaju da pogode na što se tim izrazom odnose ili kako je ta sveza nastala. Oni ne samo da se ne pitaju zašto je u mnogim dijalektološkim radovima izraz "istočnohercegovački" u njegovu spornome značenju (ili točnije: njegovim spornim značenjima) odbačen, već i ne primjećuju da upravo oni svojim izjavama bude i potvrđuju poznate zablude o nastanku hrvatskoga književnog jezika. Za nedovoljno upućene jezikoslovce, nejezikoslovce i pogotovo za one strane slaviste koji u hrvatsku i srpsku literaturu tek zaviruju i u svojim radovima svijetom šire ono što

---

63 Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965., str. 190.

im se čini općeprihvaćenim i logičnim, zavlada je zbog toga prava pomutnja. Dok je u kroatistici stanje takvo kakvo jest, mi od gore navedenih ne možemo očekivati da shvate da hrvatski književni jezik nije izgrađen na govorima istočne Hercegovine te ne možemo od njih očekivati da uvide kako Pavle Ivić izraz "istočnohercegovački" u suvremenu dijalektologiju u spornome značenju (odnosno značenjima)⁶⁴ nije uveo zbog jezikoslovnih, već vjerojatno zbog nekih drugih pobuda.

Na temelju literature o razvoju hrvatskoga književnog jezika⁶⁵ možemo zaključiti da je on "prati[o] povijesni razvoj hrvatskoga jezika (štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje)"⁶⁶ te da je djelomice izgrađivan i na crkvenoslavenskoj sastavnici. Iako je u 18. stoljeću većinski dio hrvatskoga štokavskoga književnog jezika bio najbliži štokavskim ikavskim govorima mlađeg i starijeg tipa, koji su se, barem oni mlađi, od novoštokavskih ijekavskih govora razlikovali uglavnom samo refleksom staroga jata, problematično bi bilo tvrditi da je bio izgrađivan samo na tim govorima te da je u 19. stoljeću modificiran uklanjanjem određenih svojstava, među ostalim i ustaljivanjem ijekavštine. Njegovi su temelji bili mnogo širi i dublji stoga što je hrvatski štokavski književni jezik, na početku svojega razvoja krajem 15. stoljeća čvrsto oslonjen na čakavsku književnojezičnu tradiciju, u 18. stoljeću imao svoj višestoljetni razvojni kontinuitet koji je utjecao i na njegovu tadanju fizionomiju. Na tim se je osnovama, i dalje kao *autonomni oblik jezika*, nastavio razvijati i u 19. i 20. stoljeću. Iako je točno da se je približio novoštokavskim ijekavskim govorima i da su neki hrvatski jezikoslovci krajem 19. i početkom 20. stoljeća težili tomu da ga što više približe Karadžićevu jeziku, to zbog različitih razloga nije dovoljno da istočnohercegovačke govore, ma u kojem smislu, proglasimo osnovicom na kojoj je on izgrađen.⁶⁷

64 U kojem (ili kojima) ga nisu svi kroatisti preuzeli izravno od Ivića, već posredstvom nekih drugih hrvatskih jezikoslovaca koji su ga najprije kritizirali, da bi ga povremeno ipak upotrebljavali odnosno tolerirali i time kod njih stvorili dojam da ga u potpunosti odobravaju.

65 Usp. među ostalima i Mogušev rad *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1995. i ondje navedenu literaturu.

66 Ivan Sović, "Hod hrvatskoga jezika od Bašćanske ploče do danas", M. Steiner (ur.): *Synthesis theologica. Zbornik u čast p. Rudolfa Brajišića SJ u povodu 75. obljetnice života*, Zagreb, 1994., str. 669.–710.; str. 709.

67 Već i samim time što ijekavski refleks staroga jata i četveroakcenatski naglasni sustav, koji predstavljaju osnovne kriterije prema kojima se određuje istočnohercegovačke govore, u hrvatski književni jezik nisu ušli iz tih govora, već iz dubrovačke štokavštine i novoštokavskih ikavskih govora.

Bavljenje pitanjem o osnovici suvremenoga hrvatskoga književnog jezika u biti je vrlo težak posao zato što cjelovit odgovor na njega može dati tek sinteza njegove unutarnje povijesti, a nje još nemamo. Sudionici u diskusiji i zbog toga ponekad ponavljaju stare izjave koje, nerijetko, ne samo da razvoju znanstvene spoznaje ništa ne doprinose, već im djelomice čak i štete jer publiku i same autore vraćaju na putove za koje se je već ustanovilo da nikamo ne vode. Jedan od razloga tomu što spomenute sinteze još uvijek nemamo, nalazi se upravo u činjenici da se je u proklamativnim prijašnjim izjavama povijest hrvatskoga književnog jezika nijekala odnosno svodila na samo djelić njegove stvarne povijesti i na jednoj razini stvorila dojam da se ona ne može napisati. Kakve to probleme danas donosi, znaju svi koji se njegovom poviješću više ili manje bave, a kakve će tek poteškoće imati nadolazeći naraštaji koji spomenutu sintezu možda pokušaju napisati i pri tome svoj opis uskladiti s uporno ponavljanim tezama o njegovoj istočnohercegovačkoj dijalekatnoj osnovici, teško je procijeniti.

Možemo zaključiti da teza o istočnohercegovačkome kao dijalekatnoj podlozi hrvatskoga književnog jezika za kroatistiku nije problematična samo zato što je neutemeljena, već i zato što je jedan od važnijih čimbenika zbog kojih se ispravljanje zabluda o hrvatskome jeziku odvija pod otežanim uvjetima. Ona je nastala i održava se zbog (1.) nerazlikovanja pojmova "dijalekatna osnovica" i "sličnost", (2.) zbog snažnog pritiska tradicionalnih predodžaba koje su se pod utjecajem jezičnopolitičkih težnji razvile u jezikoslovne zablude, (3.) zbog nekritičke i neznanstvene uporabe nazivlja (pogotovo izraza "hercegovački ijekavski" i "istočnohercegovački" koji nisu postali nazivi iako ih u njihovoj funkciji upotrebljavaju) i (4.) zbog nedovoljnog uzimanja u obzir da se nastanak i razvoj književnih jezika ne može obrađivati metodama koje su razvijene isključivo za drugu svrhu.

Ako i dalje dijalekatnu osnovicu hrvatskoga književnog jezika budemo proglašavali "istočnohercegovačkom", obrađivat ćemo i ocjenjivati njegov razvoj i nastanak ne samo pogrešno, već k tomu i u "okviru konceptualnog i asocijativnog fonda"⁶⁸ onih metoda za koje je specifično da su tijekom svojega postojanja primjenjivane s ciljem da se povijesna i suvremena dimenzija hrvatskoga književnog jezika može lakše dovoditi u pitanje.⁶⁹

*

68 D. Brozović, "Sociolingvistička situacija i problemi jezične standardizacije u slavenskom svijetu XVII. stoljeća", str. 19.

69 Budući da u ovome članku govorim o sličnoj tematici, upozoravam na ovome mjestu čitatelje da je podatak o A. Murku u članku "Zašto slavistika 19. stoljeća (...)

Na kraju valja spomenuti da su tehničkim pogrješkama iz prvoga dijela članka objavljenoga u 2. broju ispala dva dijela koje zbog potpunosti članka donosimo ovdje.

Str. 52., 1. redak iza "srpskima" treba doći ovaj tekst:

Njegovo se prihvaćanje od strane slavistike može zahvaliti prvenstveno tomu što ga je krajem 19. i početkom 20. stoljeća s ispravljачkim ciljem upotrebljavao i sam Vatroslav Jagić.*

Str. 54., 12. redak iza "Srbima zapadne crkve" trebala je doći ova napomena:

Gj. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, četvrto izdanje, Biograd, 1864., str. IV. Vatroslav Jagić, u suprotnosti s Daničićevim shvaćanjima, piše 1864. godine da "svi glasoviti muževi našega i inijeh naroda" danas pristaju uz istinu da je "jezik hrvatski i srpski bio odvijeka jedan te isti" (V. Jagić, "Iz prošlosti hrvatskoga jezika", *Izabrani kraći spisi*, Ur. M. Kombol, Zagreb, 1948., str. 19.). Razlog zbog kojeg svoje *Oblike* 1864. godine izdaje latinicom, Daničić opisuje na sljedeći način: "Četvrti put štampam ovu knjigu za to što sam rad Srbima zapadne crkve vratiti ljubav s kojom primiše ovu knjigu kad bješe štampana slovima kojima se oni ne služe." (N. dj., str. VIII.) U petom izdanju *Oblika* iz 1869. godine Daničić prvi puta umjesto "srpski" upotrebljava sintagmu "hrvatski ili srpski". Na pitanje zašto je Daničić odbacio svoje prijašnje teze i zašto se je ujedno suprotstavio shvaćanjima vrlo utjecajnog F. Miklošiča, ne možemo odgovoriti, a da ne uzmemo u obzir da je Daničić 1866. pozvan da postane prvim tajnikom novoosnovane *Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* u Zagrebu u čijem je pravilniku već iz 1861. godine napisano da joj

(...) nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice", *Jezik* 45., 1., str. 28., primjedba br. 133. trebao glasniti: "I za recenzenta Murkove *Theoretisch-practische Grammatik der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande* (Zweite, umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage, Grätz, 1843.) hrvatski su kajkavci Slovenci, a čakavci stari Hrvati (usp. "Theoretisch-praktische Anleitung der Slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande", *Kolo*, III., 1843., str. 119.–120. Osvrt nije potpisan, no vjerojatno ga je napisao S. Vraz.). A Murko u slovnici o kojoj je riječ takve misli ne iznosi (također ni 1832. u njezina 1. izdanju (*Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche*, Grätz, 1832.), a ni u ponovljenome 2. izdanju iz 1850. godine). One se mogu naći ni u Metelkovu djelu *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache*, 1825.)" Pri prvotno otisnutome tekstu radi se o napomeni s upitnikom koju sam nakon provjere izvornika grješkom prenio u završni oblik članka.

* Usp. među ostalim njegovo pismo iz 1887. godine. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 18, str. 77.; V. Jagić, *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko. Veteris testamenti prophetarum...* Vindobonae; Berolini, 1897., str. VI.; V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* Berlin, 1913., str. 163. (Prvo izdanje tog djela objavljeno je 1900.)

je cilj znanstveno razvijati "hrvatski ili srpski jezik". Daničiću je dakle, upravo hrvatsko okružje omogućilo da razbistri svoje vidike. Da su se oni u granicama ondašnjih mogućnosti stvarno razbistrili, vidi se među ostalim i na primjeru *Akademijina rječnika* i građe koji je upotrijebio u svojoj *Istoriji oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika* iz 1874. godine.

Sažetak

Mario Grčević, doktorand u Mannheimu, Njemačka
UDK 800.853(091):808.62, znanstveni članak
primljen 11. 9. 1998., prihvaćen za tisak 6. 11. 1998.

Irrtümer über die osterzegowinischen Dialekte in deren Funktion als Grundlage der kroatischen Schriftsprache

Der Autor beschreibt wie, warum und mit welchen Folgen in der Sprachwissenschaft die These vertreten wird, die dialektale Grundlage der kroatischen Literatursprache sei das Osterzegowinische. Er zeigt, warum diese These unhaltbar ist und wie sie zur Entstehung von neuen Mißverständnissen über die kroatische Literatursprache und ihre Geschichte geführt hat.

OSOBA, OSOBNO, NEOSOBNO

Sanda Ham

radu se raspravlja o gramatičkom nazivu osoba/osobno/ neosobno koji je utemeljen na hrvatskom tradicijskom nazivlju iz predmaretićevske norme, a usuprot nazivu lice/lično/bezlično koji se temelji na maretićevskoj normi.

“Čudimo se takodjer gospodinu recenzentu, o kojem za cielo znamo, da perhorrescira sve, što se je iz crkvenoga jezika u noviju literaturu Srbijah uvuklo, da upotrebljava rieč *lice* mjesto *osoba*. Ta to se nikako ne slaže sa Srbofagijom, koju gosp. recenzent tolikom rječitosti po krčmah promulgira. No i ista srbska omladina, koja se je za Vukom povelala, neupotrebljava više te rieči u tom smislu, jer kod naroda znači samo ili *obraz* ili *pravu stranu kakove stvari*. Čovjek, koj hoće, da nas uči jezik, morao bi svakako i to znati.” (D. Demeter, 1866.)

Starinu navedenim riječima prepoznajemo tek u pravopisu i jeziku, a sadržajem su i smislom bliske našoj suvremenosti – polemika je o *licu* i *osobi*, razvidno je, trajala i prije jednoga stoljeća, baš kao i danas. Razlika ipak postoji – danas se kopljica lome i pera oštre o opravdanost upotrebe *osobe* u gra-